

Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В.

Новий підручник з нової історії України

Рецензія на підручник: Довжук І. В. *Нова історія України (середина XVII – початок XX ст.)*: Підручник. – Луганськ, 2010. – 732 с.

Період середини XVII – початку XX ст. є дуже складним, контрастним і суперечливим в історії України. Це час зародження сучасної України, формування її кордонів та національного менталітету, коли на зміну руській ідентичності приходить українська. Він містить як звитяжні, так і трагічні сторінки, котрі все ще потребують подальшого переосмислення, вироблення нових підходів та оцінок. Нова історія України включає низку суспільно–політичних та економічних трансформацій, пов’язаних із утвердженням капіталістичного способу виробництва, боротьбою народів проти імперських режимів за громадянські свободи, соціальне і національне визволення, а також з українським національним відродженням. Ця доба в нашій історії нерозривно зв’язана з діяльністю таких визначних постатей, як Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Тарас Шевченко, Іван Франко, Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський.

Однак, попри очевидну важливість цього періоду, до останнього часу не існувало сучасного універсального підручника нової історії України. Вона була представлена в навчальних та науково–популярних працях І. Рибалки, В. Сарбея, Я. Грицака, Н. Яковенко та ін.

Безсумнівно, що написання підручника з нової історії України – складна і нагальна потреба сьогодення, яку спробував розв’язати доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля І. В. Довжук. Рецензований підручник справляє позитивне враження продуманою подачею матеріалу, компонуванням всіх його складових частин, формулюванням розділів, простою і доступною мовою викладу. Структурно він складається з вступу і дев’яти розділів.

Перший розділ «Українська національна революція XVII ст.» висвітлює причини, характер і періодизацію цієї події, розгортання національно–визвольних змагань, боротьбу за створення української козацької держави, причини та наслідки Переяславської Ради 1654 р. У цьому ж розділі подається доба «Руїни», яку автор розподіляє на громадянську війну 1658–1663 рр., боротьбу за збереження єдності козацької України у 1663–1668 рр., кризу та поразку революції (1668–1676 рр.) [1, с. 116, 144, 170].

У другому розділі йдеться про історію Лівобережної України наприкінці XVII – у XVIII ст., зокрема аналізується діяльність гетьманів І. Мазепи, П. Орлика, І. Скоропадського, П. Полуботка, Д. Апостола та К. Розумовського, розглядаються причини ліквідації автономії Гетьманщини та її інкорпорації до складу Російської імперії. Оригінально й справедливо виглядає висновок І. В. Довжука, що ліквідації української державності сприяв не лише тотальний наступ царату, але й внутрішні чинники, як–то: відірваність українських суспільних верств від військового устрою держави, відкритість кордонів України через відсутність ландшафтних перешкод, низький розвиток міст і, як наслідок, слабкість «третього стану», хитання населення між лоялізмом до православного царя і українським патріотизмом [1, с. 256].

Третій розділ присвячено історії Правобережної та Західної України кінця XVII – XVIII ст. У ньому описуються перипетії польсько–турецької війни за Правобережжя, занепад тут козацького устрою, гайдамацький та опришківський рухи.

У четвертому розділі висвітлюється економічний розвиток України наприкінці XVII – у XVIII ст. Окремі підрозділи присвячено сільському господарству, промисловості, торгівлі та фінансам.

В п'ятому розділі «Україна в першій половині XIX ст.» розглядається перебіг російсько–французької війни 1812 р., Кримської війни 1853–1856 рр. та доля України, висвітлюється діяльність декабристів та польських повстанців, антикріпосницькі виступи, національно–культурне відродження українського народу та початок політизації українського руху. Окремий підрозділ присвячено аналізу стану Західної України під владою імперії Габсбургів.

Шостий розділ «Економіка України першої половини XIX ст.» розкриває стан поміщицького та селянського землеволодіння, фінансів, розвиток торгівлі, початок промислового перевороту, формування нових станів – буржуазії та пролетаріату. Автор обгрунтовано констатує, що промисловий переворот в Україні відбувався повільно, його гальмувала існуюча кріпосницька система [1, с. 453].

У сьомому розділі «Україна в другій половині XIX ст.» розглядаються імперські реформи 1860–1870-х рр. в Росії, український національний рух, участь українців в польському та загальноросійському опозиційних рухах (хоча, на наш погляд, тут доцільніше говорити про польський та загальноросійський опозиційні рухи в Україні).

Восьмий розділ розкриває стан економіки України у 1860–1890-ті рр. Окремі підрозділи присвячені розвитку сільського господарства, промисловості, транспорту, торгівлі і фінансам. Новацією видається підрозділ «Іноземні інвестиції» [1, с. 599–604], де проаналізовано захоплення іноземними капіталістами найважливіших галузей промисловості, передусім, металургійної та машинобудівної.

В дев'ятому розділі «Україна на початку XX ст.» йдеться про соціально–економічний розвиток, національний рух і створення перших українських партій, розкривається питання «Україна в першій російській революції (1905–1907 рр.)», аналізується розвиток України в серпні 1907 – липні 1914 рр.

Привертає увагу вдале оформлення у підручнику довідкового апарату. В тексті наводяться біографії відомих історичних діячів, а в підрядкових посиланнях – важливі уточнення та коментарі. Значно спрощують роботу з підручником сумлінно складена детальна «Хронологія головних подій» [1, с. 698–727], а також список основної літератури. Безперечно, підручник виграє би за наявності словника термінів, іменної та предметної покажчика.

Позитивно оцінюючи доробок І. В. Довжука в цілому, відзначаючи його новаторство, авторський стиль викладу матеріалу, самостійність та завершеність, хотілося б висловити деякі зауваження та побажання.

На наш погляд, така масштабна праця, як підручник, що охоплює всю нову історію України потребує детальнішого вступу із викладом теоретико–методологічних засад, аналізу самого поняття «нова історія» (Modern History), її періодизації, історіографії. Це потрібно як для визначення самого поняття «нова історія», так і для встановлення її хронологічних меж. Якщо з верхньою межею все більш–менш ясно (зараз більшість істориків вважають нею початок Першої світової війни у 1914 р.), то нижня залишається предметом дискусій у світовій та українській історіографії. В СРСР початок Нового часу пов'язували з Англійською революцією середини XVII ст. Серед інших подій, які беруть за вихідний рубіж Нового часу, називають падіння Константинополя (1453 р.), відкриття Америки (1492 р.), початок Реформації (1517 р.) або навіть початок Великої Французької революції (1789 р.). Крім того, дати початку нової історії в національних історіографіях різних країн також не співпадають. Британські історики часто пов'язують новий історичний період з приходом до влади династії Тюдорів. Пропонуваний І. Довжуком підхід, коли за вихідну точку нової історії України вважається початок Національно–визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, присутній в історіографії. Однак в українській історичній науці присутні й інші датування початку Нового часу на українських землях. Зокрема, Н. Яковенко, слідом за І. Лисяком–Рудницьким, вважає кінцем Середньовіччя укладання

Люблінської унії 1569 р., а в межах нової історії виділяє Раннямодерний час (до кінця XVIII ст.) [3, с. 16]. Нам видається, що підручник виграє би за наявності характеристик Нового часу, порівняно із Середньовіччям, та його періодизації.

На жаль, в окремих розділах подається лише той погляд на події, який поділяє автор. Це стосується, наприклад, першого розділу. Вже з самої назви «Українська національна революція XVII ст.» видно, що автор вважає події Хмельниччини революцією. Не відмовляючи І. Довжуку в праві на авторське бачення, разом з тим вважаємо, що задля неупередженості він мав згадати, що в історіографії існують також інші погляди, обґрунтувавши своє бачення. Однак пояснення звелось до одного речення: «За своїми масштабами, змістом, формами, характером і метою боротьби, якісними змінами, що відбувалися в політичному, соціально–економічному і духовному житті суспільства, подія, що розпочалася у 1648 р., становила собою не «повстання» чи «війну», а «Українську національну революцію» [1, с. 25–26]. Тобто замість обґрунтування автор лише постулює свою думку, не уточнивши, якими були «масштаби», «зміст», «форми», «характер» і «мета боротьби», «якісні зміни в житті суспільства», і чому вони не підпадають під категорії «повстання» чи «війна».

Основну увагу автор приділив подіям політичної та соціально–економічної історії, натомість майже не приділяючи уваги соціальній історії, історії повсякденності, історії культури описуваного періоду.

Не позбавлений підручник і фактологічних помилок. Зокрема, декабристи Сергій і Матвій Муравйови–Апостоли названі рідними онуками гетьмана Данила Апостола [1, с. 329]. Хоча насправді, онукою Д. Апостола була бабуся декабристів Олена Апостол [2, с. 39]. Викликає здивування використання І. Довжуком дефініції «польська шляхта» щодо руських князів Вишневецьких [1, с. 27], а також ототожнення понять «капіталістичні» та «ринкові» відносини [1, с. 554]. Голосливим видається твердження, що більшовицька фракція РСДРП була засліплена «шовіністичними догмами» [1, с. 693]. Причому сам автор спростовує її, наводячи приклади проукраїнських виступів депутатів–більшовиків Г. Петровського та М. Муранова.

Висловлені зауваження носять рекомендаційний характер і не зменшують загального позитивного враження від підручника І. Довжука. Вказані недоліки можуть бути усунуті під час роботи над другим виданням. В цілому, рецензований підручник написаний на високому науково–методичному рівні, виклад матеріалу є доступним і зрозумілим для студентів. Він є цінним внеском у підручниковий фонд незалежної України і здатен стати у нагоді не лише цільовій аудиторії (студентам, аспірантам), але й науковцям, широкому читацькому загалу. Автору вдалось досягти поставленої мети – не лише донести до читача певні факти, але і всебічно висвітлити історичні події та діяльність визначних особистостей того часу.

Список використаних джерел

1. Довжук І. В. Нова історія України (середина XVII – початок XX ст.): Підручник. – Луганськ, 2010. – 732 с.
2. Как я сделался «Апостолом». Рассказ И. М. Муравьева–Апостола // Русский архив. – 1887. – Кн. 1 (Т. 25). – С. 39–46.
3. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2006. – 582 с.

Казьмирчук Г.Д., Латыш Ю.В. Новый учебник по новой истории Украины. Рецензия на учебник: Довжук И.В. Новая история Украины (середина XVII – начало XX в.): Учебник. – Луганск, 2010. – 732 с.

Kazmyrчук, G.D., Latysh, Y.V. A new textbook on Modern History of Ukraine. A review of the textbook: Dovzhuk I. V. Modern History of Ukraine (middle of XVIIth century – beginning of XXth century): Textbook. – Lugansk, 2010. – 732 p.